

کارکرد مدارس مسجد محور در تربیت اخلاقی دانش آموزان

نرگس بیات^۱

چکیده

ایجاد تحول بنیادین در نظام آموزش و پرورش کشور که از تأکیدات رهبر فرزانه انقلاب است با استفاده از ظرفیت‌های فرهنگی و تربیتی مساجد ضروری است. مساجد از صدر اسلام تاکنون نقش مهمی در تربیت اخلاقی و معنوی مسلمانان ایفا کرده‌اند و امروز نیز می‌توانند به عنوان مکانی مناسب برای پرورش دانش آموزان بر اساس مبانی اسلامی عمل کنند. مدارس مسجدمحور، به عنوان یک مدل نوین تربیتی، با بهره‌گیری از ظرفیت‌های مردمی و انقلابی و استناد به اسناد بالادستی مانند سند تحول بنیادین، گام‌های مؤثری در تربیت نسل آینده برداشته‌اند. این مقاله به بررسی کارکردهای مدارس مسجدمحور در تربیت اخلاقی دانش آموزان پرداخته است. مدارس مسجدمحور با ترکیب آموزش‌های دینی و محیط‌های آموزشی معنوی، تأثیر زیادی در پرورش ویژگی‌های اخلاقی مانند ایجاد الگوهای اخلاقی، تقویت حس مسئولیت‌پذیری، همدلی و پرورش روحیه ایثار و فداکاری دارند. همچنین این مقاله به چالش‌ها و محدودیت‌های موجود در پیاده‌سازی این مدل آموزشی اشاره می‌نماید. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که مدارس مسجدمحور می‌توانند با فراهم کردن محیطی معنوی و آموزشی، تربیت اخلاقی مؤثری در دانش آموزان ایجاد کرده و باعث شکل‌گیری تربیتی جامع بر پایه ی هویت انسانی، اسلامی و انقلابی دانش آموزان شوند.

واژگان کلیدی: تربیت اخلاقی، تربیت جامع، مدارس مسجدمحور، معنویت گرایی

^۱ طلبه سطح دو، حوزه علمیه الزهرا (س) زنجان. n.bayat7@gmail.com

۱. مقدمه

«عرصه تعلیم و تربیت، از مهمترین زیر ساخت های تعالی همه جانبه کشور و ابزار جدی برای ارتقای سرمایه انسانی شایسته کشور در عرصه های مختلف است. تعلیم و تربیتی که تحقق بخش حیات طیبه جامعه و عرضه جهانی تمدن اسلامی ایرانی باشد. در پرتو چنین سرمایه انسانی متعالی است که جامعه بشری آمادگی تحقق حکومت جهانی انسانی کامل را یافته است و در سایه چنین حکومت ظرفیت و استعدادهای بشر به شکوفایی و کمال خواهد رسید»^۱

تربیت اخلاقی در دوران تحصیل یکی از ارکان اساسی در شکل گیری شخصیت فردی و اجتماعی دانش آموزان است و یکی از محیط های اثرگذار در تربیت اخلاقی دانش آموز مدرسه و فرآیند الگوگیری از مدرسه و معلم است.^۲ این فرآیند به دانش آموزان کمک می کند تا مفاهیم اخلاقی مانند صداقت، احترام، مسئولیت پذیری و همدلی را در زندگی روزمره خود به کار ببرند. در کنار مدارس غیرمذهبی، مدارس مسجد محور به دلیل ارتباط مستقیم با آموزه های دینی و فضای معنوی مسجد، فرصت های منحصر به فردی برای تربیت اخلاقی دانش آموزان فراهم می آورند.

مساجد از دیرباز نقش مهمی در تربیت دینی و اخلاقی افراد داشته اند و این نقش همچنان در دنیای امروز با توجه به تغییرات اجتماعی و فرهنگی بسیار حائز اهمیت است. در سال های اخیر، فعالیت مدارس مسجد محور در ایران با رشد چشمگیری همراه بوده است. از این رو سند تحول بنیادین آموزش و پرورش که با الهام از اسناد بالادستی چشم اندازی در افق ۱۴۰۴ ترسیم کرده است، رسیدن به حیات طیبه که غایت زندگی بشر است را از اهداف تربیتی این سند قید کرده است؛ اگر چه در سه دهه گذشته با وجود تلاش های وافر در نظام تعلیم و تربیت کشور آثار مثبتی را شاهد هستیم اما همچنان نظام آموزش و پرورش با چالش های جدی روبه رو می باشد؛ از اینرو با تأکیدات رهبر فرزانه انقلاب مبنی بر ضرورت تحول بنیادین در آموزش و پرورش با تکیه بر تعلیم و تربیت اسلامی، الگوی ایرانی اسلامی با پرهیز از به کارگیری الگوهای وارداتی و تقلید محض به عنوان چراغ برون رفت از چالش های نظام آموزش و پرورش معرفی گردیده است.^۳ در همین راستا مدارس مسجد محور، از سوی معلمان و فعالان فرهنگی طراحی و اجرا می شوند و هدف آن ها ارائه الگویی مبتنی بر اصول تعلیم و تربیت

^۱ شورای عالی انقلاب فرهنگی، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ص ۷

^۲ لطیفیان مقدم و مطلبی نژاد، بررسی رویکرد مدرسه مسجد محور برای آموزش کودکان، ص ۲

^۳ همان، ص ۶

اسلامی در راستای تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش است. در واقع، مدارس مسجد محور نه تنها قصد ندارند نظام آموزش و پرورش رسمی را به طور کلی تغییر دهند، بلکه به دنبال تکمیل و تعامل با آن هستند تا در راستای تحول آموزشی گام بردارند.^۱

چالش‌هایی مانند محدودیت‌های مالی و اجرایی و همچنین عدم هماهنگی با نهادهای آموزشی دولتی و فرهنگی از جمله مشکلاتی است که مدارس مسجد محور با آن روبه‌رو هستند. بسیاری از این مدارس توسط خانواده‌هایی با تمکن مالی کم اداره می‌شوند که شهریه‌های کمتری نسبت به مدارس غیردولتی پرداخت می‌کنند. علی‌رغم این مشکلات، فعالیت این مدارس با روحیه جهادی و تلاش‌های فراوان پیش می‌رود و در این مسیر موفقیت‌های قابل توجهی داشته‌اند.^۲

در حالی که تحول در نظام آموزش و پرورش ایران به‌ویژه در چارچوب ساختار رسمی به دلیل تمرکزگرایی و پیچیدگی‌های موجود دشوار است، مدارس مسجد محور می‌توانند به عنوان یک راهکار جایگزین و مستقل از نظام رسمی، فعالیت‌های خود را براساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش طراحی و اجرا کنند. در حقیقت، این مدارس در تلاش هستند تا الگویی مناسب برای تربیت اخلاقی و دینی دانش‌آموزان ارائه دهند که بتواند در نظام آموزش و پرورش رسمی نیز مورد استفاده قرار گیرد.

در پاسخ به ضعف‌ها و چالش‌های مدارس دولتی، فعالان فرهنگی و تربیتی چهار رویکرد مختلف را پی گرفته‌اند: رویکرد اصلاحی، رویکرد مکمل، رویکرد موازی و رویکرد جایگزین. مدارس مسجد محور به‌طور عمده رویکرد جایگزین را انتخاب کرده‌اند، چراکه این مدارس قصد دارند با استفاده از ظرفیت‌های موجود در فضای غیررسمی، مدل‌های نوینی طراحی کنند و در مراحل بعدی، آن‌ها را به سیستم آموزشی رسمی منتقل کنند. این مدل‌ها می‌توانند به‌عنوان راهکارهایی برای رفع چالش‌های آموزشی و تربیتی و بهبود فرآیندهای موجود در مدارس مسجد محور و مدارس دولتی مورد استفاده قرار گیرند.^۳

در بررسی کارکردهای مدارس مسجد محور در تربیت اخلاقی، تحقیقات متعددی در زمینه تربیت اخلاقی و نقش مساجد در این فرآیند وجود دارد. در این بخش، به بررسی برخی از مهم‌ترین مطالعات انجام‌شده در این زمینه پرداخته می‌شود.

^۱ برومند، معرفی طرح مدارس مسجد محور، ص ۹

^۲ همان

^۳ همان، ص ۱۴

در مقاله‌ای با عنوان «بررسی رویکرد مدرسه مسجد محور برای آموزش کودکان»^۱ به تحلیل ساختار آموزشی مدارس مسجد محور پرداخته است. این مطالعه نشان می‌دهد که مدارس مسجد محور به دلیل ارتباط مستقیم با فضای معنوی مسجد، می‌توانند نقش مؤثری در تربیت اخلاقی دانش‌آموزان ایفا کنند. این مقاله همچنین به چالش‌ها و محدودیت‌های موجود در فرآیند پیاده‌سازی این مدارس اشاره کرده و بر ضرورت توجه به ملزومات محیطی برای تحقق هدف‌های تربیتی تأکید دارد.

مقاله دیگری با عنوان «تحول‌خواهی آموزش و پرورش در بستر مسجد؛ ارائه الگوی مدارس مسجد محور»^۲ به معرفی و تحلیل مدارس مسجد محور به عنوان الگوی نوین تربیتی پرداخته است. این مقاله از راهبرد پژوهش داده‌بنیاد استفاده کرده و نتیجه‌گیری کرده است که مدارس مسجد محور می‌توانند تأثیرات مثبت بسیاری در رشد اخلاقی و دینی دانش‌آموزان داشته باشند و به عنوان جایگاهی برای آموزش‌های دینی و اخلاقی در کنار علم‌آموزی شناخته شوند.

همچنین در مقاله‌ای با عنوان «تجربه‌نگاری مدرسه‌های مسجد محور»^۳ به بررسی تجربیات مدارس مسجد محور پرداخته شده است. این مطالعه نشان می‌دهد که این مدارس با تأکید بر تربیت دینی و اخلاقی، سعی در پرورش دانش‌آموزانی متعهد و با اخلاق دارند و چالش‌ها و فرصت‌های پیش‌روی این مدارس در نظام آموزشی رسمی و عمومی را بررسی کرده است.

کتاب «قد قامت المدرسه» اصول مدارس مسجد محور که در تربیت دانش‌آموزان اثرگذار است را چنین بیان می‌کند؛ اصل مسجد محوری، اصل مربی محوری، اصل خانواده محوری، اصل استعداد محوری، قرآن محوری، مهارت محوری، اصل تربیت جامع؛ و نحوه اجرای هر اصل را جهت رسیدن به تربیت جامع دانش‌آموزان بررسی می‌کند.^۴

با وجود مطالعات مختلفی که در زمینه نقش مساجد و مدارس مسجد محور در تربیت اخلاقی وجود دارد، تحقیق حاضر تفاوت‌ها و نوآوری‌های خاصی نسبت به پیشینه موجود دارد. برخی از مهم‌ترین تفاوت‌ها و ویژگی‌های منحصر به فرد این تحقیق به شرح زیر است:

^۱ لطفیان مقدم و مطلبی نژاد، بررسی رویکرد مدرسه مسجد محور برای آموزش کودکان

^۲ حدادی پیشه و دیگران، تحول‌خواهی آموزش و پرورش در بستر مسجد؛ ارائه الگوی مدارس مسجد محور

^۳ نیک داد و خانمحمدی، تجربه‌نگاری مدرسه‌های مسجد محور (مطالعه موردی: مدرسه مسجد محوریاوران ولایت قم)

^۴ نیک داد، قد قامت المدرسه

- تمرکز خاص بر مدارس مسجد محور: بسیاری از مقالات موجود به بررسی مدارس عمومی یا مساجد به طور کلی پرداخته‌اند، اما تحقیق حاضر به‌طور خاص به بررسی کارکردهای مدارس مسجد محور در تربیت اخلاقی دانش‌آموزان می‌پردازد. این تحقیق با تأکید بر تعامل خاص این دو نهاد (مدرسه و مسجد)، به دنبال بررسی تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم آنها در شکل‌گیری شخصیت اخلاقی دانش‌آموزان است.

- بررسی چالش‌های خاص مدارس مسجد محور: یکی از تفاوت‌های عمده این تحقیق با پیشینه تحقیقاتی موجود، بررسی چالش‌ها و موانعی است که مدارس مسجد محور در پیاده‌سازی برنامه‌های تربیتی و اخلاقی با آن مواجه هستند. مسائل مختلفی مانند محدودیت منابع، تفاوت‌های فرهنگی، و عدم هماهنگی نهادهای دینی و آموزشی می‌تواند به‌عنوان چالش‌های عمده این مدارس مطرح شود.

۲. تعریف مفاهیم اصلی

برای درک بهتر کارکردهای مدارس مسجد محور در تربیت اخلاقی، ابتدا نیاز است که مفاهیم کلیدی این مقاله به‌طور لغوی و اصطلاحی توضیح داده شود.

الف. تربیت اخلاقی

تعریف لغوی:

«تربیت» در لغت از دو ریشه ی «ربو» و «ربب» اشتقاق یافته است؛ از ریشه «ربو» بیشتر ناظر به پرورش جسمی و به معنای «فزونی» و «پروراندن» «...لیرَبُو فِی أَمْوَالِ النَّاسِ... : ... تا در میان اموال مردم فزونی یابد...»^۱ و از ریشه «ربب» بیشتر ناظر به پرورش روحی و معنوی و به معنای «سرپرستی کردن»، «رهبری کردن» و «به اعتدال رساندن» است. «رب» به کسی گفته می‌شود که یک چیز را در مسیر رشد تدریجی هدایت و اداره می‌کند و به تعبیر راغب اصفهانی به معنی تربیت و پرورش است یعنی ایجاد کردن حالتی پس از حالتی.^۲

^۱ رم: ۳۹

^۲ راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، ج ۱، ص ۳۰

تجلی‌گاه ابعاد گوناگون زندگی معنوی انسان است. مسجد هم مدرسه است و هم دانشگاه؛ هم محل اندیشه و تأمل است و هم کانون تهذیب نفس، خلوص و اتصال بنده به خدای متعال. این مکان مقدس، حلقه پیوند زمین و آسمان است؛ جایی که انسان با منبع بی‌پایان فیض و قدرت الهی ارتباط برقرار می‌کند. از این رو، شناخت جایگاه و ارزش مسجد، امری ضروری است. حضور در مسجد، به‌ویژه برای اقامه نماز جماعت، نه تنها یک عمل عبادی، بلکه عاملی برای نشاط، انگیزه و معنابخشی به زندگی فردی و اجتماعی انسان است. روح مسجد، جان زندگی را گرم و هدفمند می‌کند.

مسجد، پایگاه حریت انسان، محل ارتباط مستقیم او با خداوند، و مرکزی برای بصیرت‌یابی در برابر فتنه‌ها و فریب‌های اهل قدرت و ثروت است. یکی از دلایل اصلی پیروزی انقلاب اسلامی – یا دست‌کم تسهیل این پیروزی – همین بازگشت مردم به مساجد بود. جوانان، صفوف مساجد را پر کردند و علما، از این پایگاه مقدس برای تعلیم، تربیت، آگاهی‌بخشی و روشنگری بهره گرفتند. مسجد به محور حرکت‌های انقلابی، بیداری عمومی و افشای چهره واقعی حکومت فاسد و وابسته طاغوت تبدیل شد.^۱

ه. مهارت آموزی در سایه معنویت

مهارت‌آموزی همواره از محورهای اصلی مورد توجه نظام‌های آموزشی پیشرفته در جهان بوده است؛ زیرا آموزش صرف مباحث درسی، بدون توجه به توانمندسازی عملی دانش‌آموزان، نمی‌تواند آنان را برای مواجهه با چالش‌های واقعی زندگی آینده آماده کند. برای تربیت نسلی کارآمد و توانمند که بتواند آینده‌ای روشن برای کشور رقم بزند، باید به تقویت مهارت‌ها در بستر نظام آموزشی توجه جدی داشت.

یکی از گام‌های مهم در این مسیر، تغییر رویکرد نمره‌محور رایج در مدارس به سمت نگاهی مهارت‌محور و درک‌محور است. یادگیری مهارت‌های مورد نیاز زندگی، متناسب با استعدادها و علاقه‌مندی‌های دانش‌آموزان، در کنار آموزش دروس نظری، نقش مهمی در رشد همه‌جانبه آن‌ها ایفا می‌کند.

با این حال، در بسیاری از مدارس دولتی و عادی، آموزش مهارت‌ها یا کاملاً غایب است یا به‌صورت سطحی و کم‌اهمیت دنبال می‌شود. در مقابل، مدارس مسجدمحور گام‌های مؤثری در این زمینه برداشته‌اند. در این مدارس، دانش‌آموزان در دوره‌ها و کارگاه‌های متنوع مهارتی مانند: فنی و حرفه‌ای، نویسندگی، هنر، رایانه، طب سنتی، روابط اجتماعی، سواد رسانه‌ای و تاریخ تحلیلی شرکت می‌کنند.

^۱ گزیده بیانات مقام معظم رهبری، تربیت ماندگار، ص ۱۹۱-۱۹۲

این برنامه‌ها نه تنها مهارت‌های عملی و اجتماعی دانش‌آموزان را تقویت می‌کند، بلکه آن‌ها را برای نقش‌آفرینی مؤثر در جامعه آماده می‌سازد.^۱

و. تربیت جامع

در رویکرد تربیتی مدارس مسجدمحور، نظام تربیت انسان باید به گونه‌ای طراحی شود که بتواند تمامی ابعاد وجودی او را به صورت متوازن پرورش دهد. متولیان این مدارس بر این باورند که تربیت نباید به بخشی از وجود انسان محدود شود؛ بلکه باید جسم، عقل، قلب و روان او را به صورت هم‌زمان و هماهنگ رشد دهد. مطالعه دقیق آیات و روایات اسلامی نیز نشان می‌دهد که اسلام برای تربیت همه‌جانبه انسان، برنامه‌ای جامع ارائه کرده است. در نگاه تربیت اسلامی، هیچ‌یک از ابعاد انسانی به تنهایی محور تربیت قرار نمی‌گیرد و هیچ بُعدی نسبت به دیگر ابعاد، اولویت مطلق نمی‌یابد. بلکه تمام جنبه‌های وجودی انسان باید بدون افراط و تفریط در مسیر رشد و تعالی قرار گیرند؛ تا شخصیتی متعادل، کامل و هماهنگ در او شکل گیرد.^۲

۵. چالش‌ها و محدودیت‌ها در مدارس مسجد محور

در حالی که مدارس مسجد محور می‌توانند در تربیت اخلاقی و دینی دانش‌آموزان نقش مؤثری ایفا کنند، اما در عمل با چالش‌ها و محدودیت‌های مختلفی روبرو هستند که باید به آن‌ها توجه کرد. این مشکلات می‌توانند بر کارکردهای تربیتی و آموزشی این مدارس تأثیر منفی بگذارند و مانع از دستیابی به اهداف مطلوب شوند.

الف. محدودیت در امکانات و فضای آموزشی استاندارد

ب. کمبود محتوای آموزشی و تربیتی متناسب با اهداف تربیتی مدارس مسجد محور

ج. عدم پذیرش رسمی مدارس مسجد محور از سوی آموزش و پرورش کشور و آینده‌ی تحصیلی مبهم

د. کم تجربه‌ی برخی از معلمان و مربیان

ه. رشد قارچ گونه مدارس مسجد محور با کیفیت پایین

^۱ نیکداد، قد قامت المدرسه، ص ۷۱-۷۲

^۲ همان، ص ۴۷

و. همراهی نکردن برخی امامان جماعت و هیئت امنای مساجد

ز. محرومیت از امتیازهای ویژه دانش آموزان

موارد فوق، بخشی از چالش‌ها و محدودیت‌ها در مدارس مسجد محور می باشد.^۱

۶. نتیجه‌گیری

تحقیق حاضر به بررسی کارکردهای مدارس مسجد محور در تربیت اخلاقی دانش‌آموزان پرداخته است. بر اساس یافته‌ها، این نوع مدارس می‌توانند تأثیرات مثبتی در رشد اخلاقی، دینی و اجتماعی دانش‌آموزان داشته باشند. مدارس مسجد محور از محیط معنوی و فرهنگی مسجد بهره‌برداری می‌کنند تا اصول اخلاقی و دینی را در زندگی روزمره دانش‌آموزان پیاده‌سازی کنند. این مدارس به ویژه در تقویت ارزش‌های اسلامی، مسئولیت‌پذیری، همدلی و احترام به دیگران، مهارت‌آموزی در سایه معنویت موفق عمل کرده‌اند. علاوه بر این، حضور روحانیون و مربیان مذهبی در این مدارس، به عنوان الگوهایی اخلاقی، باعث شکل‌گیری تربیتی جامع بر پایه‌ی هویت انسانی، اسلامی و انقلابی دانش‌آموزان می‌شود.

با این حال، مشکلات مالی، محدودیت‌های فضای آموزشی و عدم هماهنگی مناسب میان نهادهای آموزشی و مذهبی، از جمله چالش‌هایی هستند که عملکرد این مدارس را تحت تأثیر قرار می‌دهند. در نتیجه، برای استفاده بهینه از پتانسیل مدارس مسجد محور، لازم است که این چالش‌ها مورد توجه قرار گیرند.

^۱ نیکداد، قد قامت المدرسه، ص ۷۹-۹۷

منابع

- قرآن کریم
- برومند، حسین، معرفی طرح مدارس مسجد محور (مدرسه بندگی)، انتشارات آیین هنر، سال ۱۴۰۲ هـ ش
- تقی زاده شیرازی، محمدرضا، حاج حسینی، منصوره و عالی، مرضیه، "تحلیل تطبیقی رویکردهای آموزش و پرورش در عصر جهانی شدن، انگاره های تربیتی و الگوهای پیش رو"، نشریه علمی اندیشه های نوین تربیتی، دوره ۱۵، شماره ۱، بهار ۱۳۸۹ هـ ش
- جوادی آملی، عبدالله، ادب فناء مقربان، شرح زیارت جامعه کبیره، مرکز نشر اسراء، ۱۳۸۹ هـ ش
- جهانگیرزاده، محمدرضا، "دیدگاه های شناختی تحولی در رشد اخلاقی"، نشریه معرفت اخلاقی، شماره ۸، پاییز ۱۳۹۰ هـ ش
- حائری شیرازی، محی الدین، راه رشد، دفتر نشر معارف، ۱۴۰۲ هـ ش
- حدادی پیشه، مرتضی و موسوی نسب، سید محمد صادق و شرف الدین، سید حسین، "تحول خواهی آموزش و پرورش در بستر مسجد؛ ارائه الگوی مدارس مسجد محور براساس راهبرد پژوهش داده بنیاد"، اسلام و پژوهش های تربیتی، شماره اول، پیاپی ۲۹، ۱۴۰۲ هـ ش
- خامنه ای، سیدعلی، تربیت ماندگار، انتشارات تراث، چاپ دوم، ۱۴۰۲ هـ ش
- دهخدا، علی اکبر، لغتنامه دهخدا، دانشگاه تهران، موسسه لغتنامه دهخدا و مرکز بین المللی آموزش زبان فارسی
- دیلمی، احمد و آذربایجانی، مسعود، اخلاق اسلامی (ویراست دوم)، انتشارات معارف، ۱۴۰۰ هـ ش
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات، دفتر نشر الکتاب، ۱۴۰۴ هـ ق
- شورای عالی انقلاب فرهنگی، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰ هـ ش
- صفایی حائری، علی، رشد، انتشارات لیلہ القدر، چاپ پانزدهم، ۱۳۹۱ هـ ش
- لطفیان مقدم، فاطمه و مطلبی نژاد، ناصر، "بررسی رویکرد مدرسه مسجد محور برای آموزش کودکان"، پنجمین همایش ملی فناوری های نوین در تعلیم و تربیت، روانشناسی و مشاوره ایران، ۱۴۰۱ هـ ش

- مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، انتشارات صدرا، ۱۳۷۲ هـ ش
- نیک داد، امید و خانمحمدی، کریم، "تجربه‌نگاری مدرسه‌های مسجد محور (مطالعه موردی: مدرسه مسجد محوریاوران ولایت قم)"، فصلنامه علمی-ترویجی مطالعات معنوی، شماره ۲۹، ۱۳۹۹ هـ ش
- نیک داد، امید، قد قامت المدرسه، ناشر پژوهشکده باقر العلوم ^(علیه السلام)، چاپ اول، ۱۴۰۳ هـ ش